

UOT: 821.512.162(091)

Bahar Məmmədova (Bərdəli)*

QABİLİN ŞEİRLƏRİNDƏ HƏYAT FƏLSƏFƏSİ

Açar sözlər: Qabil, poeziya, fəlsəfə, həyat, müstəqillik illəri, "Əslində", "Borc"**Key words:** Qabil, poetry, philosophy, life, years of independence, "In fact", "Debt"**Ключевые слова:** Габиль, поэзия, философия, жизнь, годы независимости, «На самом деле», «Долг»

Ədəbiyyatımızda özünəməxsus yeri, dəst-xətti, ifadə tərzii olan Xalq şairi Qabilin müstəqillik illərində çap olunan kitabları içərisində dörd kitabı xüsusilə diqqəti çəkir: "İlahi qisməti" [1], "Dostlarım, tanışlarım" [2], "Dənizlər mavidir, meşələr yaşıl" [3] və "Ömrün gecə qatan" [4]. Ardıcılıqla çap olunan bu kitablarda Sovet dönmündə yazılmış məşhur əsərlər də yer alıb. Lakin, çoxluq müstəqillik illərində yazılmış şeirlərin tərafindədir.

1990-2007-ci illər, yəni şair ömrünün son on yeddi ili onun müdrik çağlarına düşdüyündən yaradıcılığının çox hissəsini fəlsəfi yönümlü şeirlər, həyatın fəlsəfi dərkini özündə ehtiva edən poetik parçalar təşkil edir. Demək, bu dönmədə onun yaradıcılığında lirik-fəlsəfi-əxlaqi dəyərlər şeirlər xüsusi önəm daşıyır. Orijinallığı, təbiiliyi, saflığı ilə seçilən bu nümunələr oxucusunu mütləq təsir dairəsində saxlaya bilər.

Qabil müəllimin bu illərdə yazdığı "Yedəkdə gələn qayıq", "İstəmirəm", "Üç nöqtə", "İlahi qisməti", "Borc", "Bilmirəm", "Pərdə", "Zarafat eləmə", "Qarıxdırma" kimi şeirləri həyat hadisələrinə fəlsəfi yanaşmanı əks etdirən poetik nümunələrdir:

*Kobudluqla cəsarəti qarışdırma!
Yaltaqlıqla nəzakəti qarışdırma!..
... Tülkülüklə fərasəti qarışdırma!
Düşmənliliklə rəqabəti qarışdırma!.. [1, s.246]*

Oğluna müraciətən yazdığı bu şeirində şair bir-birinə bənzəsə də insanların çox fərqli keyfiyyətlərini, xarakterik xüsusiyyətlərini acıb göstərir.

Şairin "Əslində" şeiri də bu baxımdan çox xarakterikdir. Müəllif burada üzde bir, əmələndə başqa cür olanları ardıcılıqla qamçılayır. Həyatda adı alim, loğman olan nə qədər nadanlar var. Əslində, təkcə nadan deyil, həm də "şeytandır" onlar:

*Zətil haqqın kəsən zalım,
Əlil haqqın kəsən zalım,
Ziyarətgaha can atma,
Can atma, xalqı aldatma! [1, s.252]*

"Bu "Əslində" – əslində deyil. Əslində gördüyümüz hər şey pərdələnib. Səməd Mənsurun təbirincə desək, – rənglənib. Gərək bu pərdəni açasan ki, həqiqəti biləsən. Lap illərcə həqiqət bildiyin bir də baxıb görürsən ki, yalanmış əslində... Günümüzün güzgüsüdür "Əslində". Elə özümlük, əslində" [5, s.460].

* Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru.

Şairin “Yedəkdə gələn qayıq” şeirinin çox maraqlı süjet xətti var. Mİngəçevir dərəcəsinə də gəmi ilə səyahət edərkən şairin diqqətini bir qayıq çalır. Bu qayıq özü üzə bilmədiyindən gəminin yedəyində gedirmiş. Gəmi hara üzsə, qayıq da onun arxasınca dolaşmış.

*Sular gömgöy, səma mavi.
Ağzi köpüklü-köpüklü,
Başı havalı-havali,
Ödalarla üzür gəmi.
Boynu yedək kəndirində
Üzür qayıq... [1, s.228]*

Şair bu səhnəni ürəkəğrısı ilə seyr edir. Yədına ömrü boyu yedəkdə gəzən, onun-bunun qoltuğuna sığınan, öz sözü, öz izi olmayan insanlar düşür. Düşünür ki, bu insanlar yedəkdə yaşamağa məcburdurlar, yoxsa məhkumdurlar? Lirik qəhrəman yaşamaq naminə mübarizə aparmaq iqtidarında olmayan yedəkdəkilər üçün allahdan imdad, kömək diləyir:

*Üzür yedək qayıqları
Qucağında ümmətlərini.
Allah qatısın imdadına
Yedəkdəki insanların... [1, s.229]*

“İstəmirəm”, “Üç nöqtə” şeirləri də şairin fəlsəfi dünyasından ayrı-ayrı yarpaqlardır. Kimlərinə sənə cana-boğaza yığacaq uzun ömrü, acı sözü, qaşqabaqlı üzü istəməyən lirik qəhrəman düşünür ki:

*Yeyib-içib gəzə-gəzə,
Söz qoşuram təzə-təzə,
İstəmirəm çatam yüzə,
Uzun ömrüm xalqı üzə.
...İstəmirəm bu dünyanı
Ölə-ələ tərk eləyim... [1, s.269]*

Öz ömrü qismətinə şükür edən qəhrəman artıq möhləti də, özgə qisməti də qəbul eləmək istəmir. Çünki “İstəmirəm bu dünyanı ölə-ələ tərk eləyim” – düşünür.

“Dövrün təkizəsalınmaz vəzifələri tələb edir ki, poeziya müasiri varlığın vacib həyatı, mənəvi problemlərinin qoyulmasına, şərhinə, bədii hallına daha böyük qətiyyət və cəsarətlə girişsin, müasirlərimizə yüksək fikirlər, nəcib duyğular aşılasın, neqativ halları, istehlakçı psixologiyasını, yaxın kənara çəkmək əhval-ruhiyyəsini, meşşanlığı, əşyabazlıq xəstəliyini, karyerizmi, tarixi yaddaşın kütləşməsinə prinsipial mövqelərdən yüksək sənətkarlıqla ifşa etsin” [6, s.74].

Bu mənada Qabilin müstəqillik illərində yazdığı şeirlərində həyatın və insanların hər üzünü aydın görmək mümkündür. Onun poeziyası yaddaşı oyadan, insani ayıldan, ayaqda saxlaya bilən poeziyadır.

Duyğulu anın məhsulu olan “Üç nöqtə” şeiri də öz dəyəri ilə seçilir. Bir real həqiqət var ki, sözün bitdiyini yerdə üç nöqtə başlayır... Şairin düşüncəsinə, qayəsinə görə: “İncə mətləb kodlarıdır üç nöqtə, hər biri bir qifilbəndir... Lal bir məktub açandır...” Üç nöqtə qoyulan yeri hər kəs açar, oxuya bilməz, bunun üçün qazdan ayıq, gözəndən iti olmaq gərəkdir. Bəzən şilləyə, gülləyə dönən üç nöqtəni vaxtından əvvəl dərək etmək, görmək gərəkdir ki, sonra üzlər qızarmasın, qulaqlar yannasın.

“Yaxşı adamların həsrətinəyik”, “Mənim ürəyimdə sirlər yatır”, “Avtoportret” kimi nümunələrin hər birində bir dünya yaşayır. Bu dünyanın öz ayı, günəşi, ulduzları, insanları var. Bu insanlar fərqlidir, yaxşı, pisi var, alçaqboylusu, hündürü var, kifiri, gözəli var, öküzü, tülküsi var... Şairin lirik qəhrəmanı bu dünyanın içində yaxşı adamların həsrətindədir. Hər şeyin nisbi olduğu bu dünyaya

ANAS

*Institute of Literature named Nizami Ganjavi
Azerbaijan Literary Studies, 2019, № 1*

da dəmirlə, mislə yanaşı xalis, təmiz qızıl külçəsi də var. Çox vaxt biz yaxşı insanları o qızılın xası, xalisi, təmizi ilə ölçürük:

*Ancaq nisbi deyil,
Nə qızıl, nə mis.
Ancaq nisbi deyil,
Cıms ilə nacıms.
Gəzirik xalısı,
Sözün qıyası.
Biz ayrı sövdənim xiffətindeyik!
Yaxşı adamların həsrətindəyik! [1, s.292]*

Yaxşı adamlar təmizdir, qatıqsız xalisdır, qızıldır, – şair düşünür və onların axtarışına çıxır. Maraqlıdır ki, bu yaxşı adamları tapır, sonra onların həsrətinə bir şeir, əsər də həsr edərək xalis poeziyanın xalis qəhrəmanına çevirir. Bu xalis insanlar onun ətrafında, yanında olan dostları, tanışları, qohumları, həmkarlarıdır. Millətinin, xalqının qızıl övladlarıdır. Məsələn, “Davam edir yemək-içmək” şeirini Xəlil Rzanın “Davam edir 37” şeirinə cavab olaraq yazmışdı. Əslində isə əsər Ulutürkün Lefortovo zindanından azad olduqdan sonra onun şərafinə verilmiş ziyafətdən bəhs edir. Bu ziyafətin səbəbkən, qəhrəmanı da xalqının şair oğlu, öz əzmi, əzəməti, döyüşkənliyi, mübarizliyi ilə seçilən, fərqlənən dostu Xəlil Rza Ulutürkdür.

1990-cı il yanvar hadisələrindən sonra, xəli xalqı ayağa qaldırıb Müstəqillik, Azadlıq haqqına görə həbs edilərək Moskva aparılan Xəlil Rza bundan sonra daha çox uşankar ruhlı şeirlər yazmışdır. Onun məşhur şeirlərindən “Davam edir 37”, “Vayсынırım”, “Qorxma, mən sarsılmaz dağ qalasıyam!” kimi şeirləri sonralar dillər əzbəri idi.

*Qorxma, mən sarsılmaz dağ qalasıyam,
Min-min ölüm gəlsə sağ qalasıyam,
Səbah azad olub həyqırırsıyam:
– Canım, ey Azadlıq!.. [7, s.113]*

“Davam edir yemək-içmək” şeiri zarafatla, incə yumorla yazılsa da Qabil müəllim bu yazıyı ilə Xəlil Rzanın əsl xarakterini və doğma elin ona olan münasibətini – sevgisini, sevincini açıq göstərə bilib:

*Nə qadar ki, qollarını
Ana kimi açır Salyan,
Nə qadar ki, “Xoş gəlmisən,
Balam”, – deyib uçur Salyan,
Nə qadar ki, Təfiq Rza
Mənzilinə köçür Salyan,
Nə qadar ki, Xəlil Rza
Şərafına içir Salyan,
Davam edir yemək-içmək... [2, s.113]*

Qabil müəllimin öz müasiri olan alim, şair dostlarına həsr etdiyi şeirləri yətinədir. B.Vəhabzadəyə, B.Azəroğluna, Güllüseyinə, Fikrət Sadığa, Anara, S.Rüstəmxanlıya, V.Səmədoğluya və b.

Bu şeirlər içərisində çox səmimi bir parça “Çox Hörmətli Heydər müəllim” adlanır və Ulu öndərə həsr olunub:

*Öyünməz uca başın –
Millətin ucaltığı!*

*AMEA
Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı, 2019, № 1*

Şanlı yetmiş beş yaşın –
 Qüdrətin ucalığı!
 Sənətə – sənətkara
 Haqq-sayın var olsun!
 Bənzə ulu dağlara,
 Zirvələri qar olsun! [2, s.246]

Heydər Əliyevin yetmiş beş yaşına ithaf etdiyi bu bədii parçanı şair sadə, səmimi sözlərdən biçib, lakin çox zəngin, qüdrətli, azəmətli səsləri: “Bənzə ulu dağlara, zirvələri qar olsun!” – deyir, çünki şairin poetik təfəkkürü də, mənəvi dünyası da, bənzərsiz Azərbaycan sözləri ilə zəngindir. Və hər kəsə öz zəngin baxış bucağından, öz prizmasından yanaşır.

Danılmaz bir faktıdır ki, Heydər Əliyev sənətə, sənətkara həmişə yüksək qiymət verib. İstedadlığın yanında olub. Hər cəhətdən köməyini əsirgəməyib. Odur ki, şair də bu keyfiyyətləri xüsusi vurğulayaraq alqışlayır:

Sənətə, sənətkara
 Haqq-sayın var olsun!

Şairin “Dostların, tanışların” kitabının I hissəsi məhz bu dostlara həsr olunmuş ithaflardır ki, onların da sayı yüz on birdir. Bu səpkil şeyrlərdən biri “Tofiq Mahmud” adlanır və daha çox diqqət çəkir:

Qızıl elə qızıldı,
 Zamana daxli yoxdur.
 ... Min ilin də yaxşısı,
 Bu günün də pisi var.
 Min ilin də qızıdı,
 Bu günün də misli var [2, s.107].

Daha sonra şair Tofiq Mahmudun xasiyyəti, xarakterini təsvir edir:

... Nə xiltin var, nə ləkan,
 Nə qorxun, nə səksəkən,
 İsmətin, şəxsiyyətin,
 Gül kimi təbiiyin.
 Özü elə əsərdir.
 Özü ələ əsərdir!
 Adam adam deyilsə,
 Yazdığı da hədərdir! [2, s.108]

Qabil müəllimin “İlahi qisməti”, “Hörmətimiz”, “Borc”, “Əbədir”, “Saat”, “Bilmirəm”, “Parda”, “Birini elə, birini belə”, “Zarafət eləmə” kimi şeirlərinin hər biri həyat həqiqətlərinin əks-sədasıdır, bir şair ömrünün tərcümənidir, yaşanmışlardan süzülüb gələn təcrübədir, nəsihətdir, məsləhətdir. Bir sözlə, fəlsəfi dünyanın çalarları, çeşniləri, ilmələri, milləridir!

Toxucu olmaq istəsən,
 Milla zarafət eləmə!
 ... Yazıçı olmaq istəsən,
 Dillə zarafət eləmə! [1, s.332]

Müstəqillik uğrunda gedən mübarizədə Xalq şairi S.Rüstəmخانla da öz sözləri, şeirləri ilə meydana, xalqının yanında idi. Ancaq meydana təkcə Vətənin sevənləri gəlmirdi. Onların arasında yalançılar, talançılar, düşmənin dəyirmanına su tökənlər də var idi. Qabilin bu dövr üçün xarakterik olan “Çaxmağı çək” şeiri S.Rüstəmخانliya müraciətən yazılsa da, əslində bu, qəlbi qaralar, niyyəti düz olmayanlar üçün bir məsləhət, göstəriş rolunu oynayır:

Çaxmağı çək,
 Yansın ürəklərin qurdu,
 Qaradan-quradan
 Təmizləyək ana yurdu! [1, s.164]

Şair düşündürdü ki, Vətənin bu dar günündə, ağır anlarında baş qaldıran talançılar, bohtançılar, yalançılar yalnız yandırmayla məhv etmək gərəkdir. Açılmayan duyğuları və vurmaqla çaxmaq olar. Odur ki, hər daşıq, hər an çaxmağı çək, deyirdi. Eyni zamanda, ziddiyyətlərlə, təzadlarla dolu dünyanın qararıq döngələrində qarşılaşan insanların yoluna, qəlbinə işıq salmaqla da pislikləri, razillikləri məhv etmək olar, onları düz yola qaytarmaq olar. Həmçinin, pis niyyətləri yandırmayla, yox etməklə yaxşılara qorumaq, yaxşı əməlləri çoxaltmaq olar, – düşünür şair. Demək, odla hər şeyi yaşatmaq da olar, məhv etmək də. Baxır od kimin əlindədir. Yaxşılar yaşamaq naminə, yamanlar dünyanı yandırmayla üçün od əl atıblar. Demək, ulu babalarımızdan qalma çaxmaq da çox qəblərə işıq sala bilər. Əgər bu gün çaxmaq şair əlindədirsə, onda qəlbi zindana dönmüşlər mütləq aydınlığa çıxacaqlar.

Şairin qənaətinə insan insan kimi yaşamaqdır. Mərd, mübariz, döyüşkən, çalışqan, haqqa tapınan, ədalətə sığınan biri olmalıdır. Bu insani keyfiyyətləri yaşatmağın özü, həm də bəşəriyyətin mənfə qüvvələrdən xilasına xidmət deməkdir.

“Onun hər bir əsərinin bir növ yaranma tarixi, tərcümeyi-halı var. Bu da müəllifin özünün canlı müşahidələri ilə, onun başına gələnlərlə, hardasa qarşılaşdığı gözlənilməz hadisələrlə, yaradıcılıq stixiyası deyilən prosesin min bir məcraya düşüb axması ilə əlaqədardır” [8, s.345].

“Avtoportret” şeiri bütün insani keyfiyyətlərin bir adamda cəmləndiyini əks etdirən poetik parçadır. “Qıbləğahım – həqiqət // Səcdəğahım – sədaqət, // Daş tərəzəm – ədalət // Qətiyyətim – cəsəret, // Rıyadan, xəyanətdən // Uzağam yeddi iqlim”, – deyir şair.

“Şairi heç vaxt tərək etməyən çox zəngin, olvan müşahidələr onun şeirlərinin ilk rüşeymidir. Daxili hərərət və zərurət, mənəvi ehtiyac, duyğuların çarpışması bu rüşeymi candandır bədii mətləblərə, obrazlara, təsvir və ifadə vasitələrinə, onları da misralara – şeirə çevirir” [8, s.345]. Bu bir həqiqətdir ki, Qabil təkcə müşahidə etmir, həm də daima poetik axtarırdı, ümumilikdə isə onların noticəsi çox uğurlu alınır.

“Müasir şairlər arasında Qabil müəllim, mən deyirdim ki, həyat fəlsəfi filosof şairlərimizdədir. Çünki onun əsərlərini oxuduqdan sonra düşündükə düşünürsən” [9, s.402].

Qabil müəllimin bütün ömrü boyu yazdığı rübailəri da var. Onun hər rübaisi bir fəlsəfi əsərdir. Uzun illər şair bu yıqcam şeir növündən geniş istifadə edərək lakonik fikirlərini ustalıqla ifadə etmişdir. “Qabilin rübailərinin əsas məziyyəti onların həyatiliyində, bu günümüzə səsələməsidir. Bu rübailərə zamanımızın bir çox problemləri haqqında şairin ürəkədən gələn və oxucularının da ürəyindən olan fikirləri vardır” [10, s.8].

Paləng nərə çəkdi, meşələr əsdi,
 Pişiyə “pişi” dedin, səsin kəsdi.
 Eyni türmədə, palənglə pişik?!
 Sözdü deyərsən də, sən Allah, bəsd! [11, s.48]

Evdə, insanların arasında yaşayan kiçik pişiyin pələngin nəslindən olduğunu alimlər hər zaman təsdiqləməyə çalışıblar. Zahirə oxşarlıq olsa da daxili yaxınlıq heç cür ağlaşığı deyil. Nəyə çəkəndə meşələr əsən pələng hara, "piş" deyənin kimi miyoltusunu kəsən pişik hara! Şair bu fikrə çox şübhə ilə yanaşır. Rübəi mətbuatda çap olunanda, mən Qabil müəllimin şübhəsinə qarşı cavab yazmışdım. Çünki, düşündürdüm ki, cılızlaşma təkcə heyvanlar arasında deyil, insanlar – nəsilər arasında da gedib: "Yox, Qabil müəllim, bu yerdə bir balaca fikirləşmək lazımdır. Xilafət dünyasına iyirmi il meydan oxuyan Babəkin, ya "Mən öləndə sərhəddə basdırm, qoy övladlarımız sərhədlərimizi qəbrim kimi qorusunlar!" – deyən Cavanşirin nəvələridir xalqı çaşqın salıb, başsız qoyub Qarabağı təslim edənlər? Ya bəlkə şiş qayaların ağuşunda Şuşa qalasını tikən Pənah xanın nəvələridir? Ya bəlkə "Siz yalnız meydimin üstündən keçib Gəncəyə girə bilərsiniz! İndisə döyüşəcəyik!" – deyən Cavad xanın? Yoxsa Bakı qalasının açarlarını vermək əvəzinə qılıncını siyirən Hüseynqulu xanın?" [9, s.405].

Görünür, zaman-zaman sivilizasiya özünün əks-təsirini bütün sahələrdə, bütün canlılarda göstərir.

Beləliklə, müstəqillik illərində – ömrünün müdrik çağlarını yaşayan Qabil müəllim fəlsəfi ruhlu, fəlsəfi yüklü seirləri ilə öz ədəbi, bədii irsini xeyli zənginləşdirmiş, xalqına ərməğan etmişdir. Düşünürük ki, şairin bədii sərvəti yeni nəslin vətənpərvər, milli ruhda böyüməsində, həmçinin dünyanı fəlsəfi, estetik dərk etməsində çox mühüm rol oynayacaqdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Qabil İlahi qisməti. Bakı, "Gənclik", 2001.
2. Qabil. Dostların, tanışların. Bakı, "Şirvanəşr", 2002.
3. Qabil. Dənizlər məvidir, meşələr yaşıl. Bakı, "Şirvanəşr", 2003.
4. Qabil. Ömrün gecə qatan. Bakı, "Şirvanəşr", 2007.
5. Fikrət Sadiq. Əsində. Qabil. Dostların, tanışların. Bakı, "Şirvanəşr", 2002.
6. Nəbiyev B. Yenidənqurma və poeziyamız. S.Ə. V cild. Bakı, "Çinar-çap", 2009.
7. Xəlil Rza. Uzun sürən gənclik. Bakı, Azərənşr, 1994.
8. Nəbiyev B. Mən onu belə tanıyıram. Qabil. Dostların, tanışların. Bakı, "Şirvanəşr", 2002.
9. Bahar Bərdəli. Yaxşı insanların həsrətdəyik. Qabil. Dostların, tanışların. Bakı, "Şirvanəşr", 2002.
10. Azəroğlu B. Yeni axtarış yollarında. Qabil. Rübailər. Bakı, "Şirvanəşr", 2004.
11. Qabil. Rübailər. Bakı, "Şirvanəşr", 2004.

LIFE PHILOSOPHY IN THE POEMS BY GABIL

Summary

In the article are studied philosophical poems of Azerbaijani People's poet, Gabil that were published in the last years of life, independence years of Republic. His famous poems such as "In Fact", "Three Points", "Divine Destiny", "Don't Mix", "Don't Joke" and "I don't Want" were analyzed.

At the same time poems dedicated to his colleagues - poets and scientists - "We Need Good People" and "Explosion" were considered.

His best poems are poems dedicated to National Lider, Heydar Aliyev, Tofig Mahmud, Sabir Rustamkhanli and others.

A great role of poet's poetry is in the development of the younger generation in the spirit of patriotism and national values, as well as the comprehension of philosophical and aesthetic values.

ЖИЗНЕННАЯ ФИЛОСОФИЯ В ПОЭЗИИ ГАБИЛЯ

Резюме

В статье исследуются философские, поучительные стихи народного поэта Азербайджана Габилы, которые были опубликованы в последние годы жизни, годы независимости республики. Были анализированы

ANAS

Institute of Literature named Nizami Ganjavi
Azerbaijan Literary Studies, 2019, № 1

его знаменитые стихи «На самом деле», «Три точки», «Судьба», «Смешивание», «Не шутя», «Я не хочу». В то же время были рассмотрены стихи, посвященные его коллегам, – поэтам и ученым: «Мы жаждем хороших людей», «Взрыв». Самыми лучшими его стихотворениями являются стихи, посвященные общенациональному лидеру, а также Тофигу Махмуду, Сабиру Рустамханли и др.

Отмечена роль его поэзии в развитии подрастающего поколения в духе патриотизма и национальных ценностей, а также в осмыслении им философских и эстетических ценностей.

AMEA

Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı, 2019, № 1